

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

Co-funded by
the European Union

UAMIGREU

МОНОГРАФІЯ

ГАРМОНІЗАЦІЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ДОСВІД ЄС

Житомир 2026

УДК 351.756:339.9
Г20

Колектив авторів: Абрамова І.В., Вуйма А.Г., Грицишена З.О., Дика О.С.,
Король М.О., Ксендзук В.В., Литвинчук О.В., Мазур Н.А., Мороз Ю.Ю.,
Мота А.Ф., Омеляненко В.А., Омеляненко О.М., Політова А.С.,
Слободяник В.Г., Татаренко Г.В., Туляков В.О., Фаріон-Мельник А.І., Ховрак І.В.,
Черніхівська А.В., Чиж В.В., Юрківський О.Й., Яремко О.М.

*Рекомендовано Вченою радою
Державного університету «Житомирська політехніка»
(протокол № 16 від 28.07.2026)*

Рецензенти:

доктор економічних наук, професор Н.О. Небаба
*завідувач кафедри економічного моделювання, обліку та статистики
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*
доктор наук з державного управління, професор О.М. Руденко,
*професор кафедри менеджменту та адміністрування
Національного університету «Чернігівська політехніка»*
доктор економічних наук, доцент І.Л. Грабчук,
*завідувач кафедри міжнародних відносин, економіки та політології
Державного університету «Житомирська політехніка»*

Гармонізація міграційної політики України: досвід ЄС : колективна
Г20 монографія. – Електронні дані. – Житомир : Державний університет
«Житомирська політехніка», 2026. – 420 с.

ISBN 978-966-683-748-9

Колективна монографія присвячена комплексному дослідженню проблем гармонізації міграційної політики України з правом Європейського Союзу в умовах війни та повоєнного відновлення. Розглянуто демографічні, нормативно-правові, соціально-економічні, секторальні та безпекові виміри трансформації міграційної політики, узагальнено досвід країн ЄС та окреслено перспективи його імплементації в Україні. Видання адресоване науковцям, викладачам, аспірантам, студентам, а також фахівцям органів державної влади, які опікуються питаннями міграційної та демографічної політики. Матеріали монографії підготовлено за результатами виконання проєкту Модуль Жана Моне «Гармонізація міграційної політики України: досвід країн ЄС (UAMigrEU)» (ERASMUS+ №101126808 2023-2026).

ISBN 978-966-683-748-9

УДК 351.756:339.9

© Абрамова І.В., Вуйма А.Г.,
Грицишена З.О., Дика О.С., Король М.О.,
Ксендзук В.В., Литвинчук О.В.,
Мазур Н.А., Мороз Ю.Ю., Мота А.Ф.,
Омеляненко В.А., Омеляненко О.М.,
Політова А.С., Слободяник В.Г.,
Татаренко Г.В., Туляков В.О.,
Фаріон-Мельник А.І., Ховрак І.В.,
Черніхівська А.В., Чиж В.В.,
Юрківський О.Й., Яремко О.М., 2026

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
РОЗДІЛ 1. ВІЙНА ТА ВИМУШЕНА МІГРАЦІЯ ЯК ЧИННИКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ГАРМОНІЗАЦІЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ДЕМОГРАФІЧНИЙ І ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІРИ.....	7
1.1. Адаптація державної політики забезпечення демографічної безпеки України до євроінтеграційних вимог (Грицишена З.О.)	7
1.2. Демографічні наслідки хронічної полікризи в Україні та їх вплив на трансформацію і гармонізацію міграційної політики з ЄС (Ксендзук В.В., Чиж В.В.)	33
1.3. Екологічні та технологічні виклики вимушеної міграції: досвід ЄС і уроки для України (Слободяник В.Г.)	48
1.4. Міграція в Німеччині в повоєнний час: досвід для гармонізації міграційної політики України (Юрківський О.Й.)	76
1.5. Протидія злочинам проти вимушених переселенців з України, які перебувають за кордоном (досвід окремих країн) (Політова А.С.)	87
1.6. Дуальна стратегія циркулярного відновлення людського потенціалу України в контексті гармонізації міграційної політики з підходами ЄС (Мороз Ю.Ю., Дика О.С.).....	101
РОЗДІЛ 2. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ГАРМОНІЗАЦІЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ З ПРАВОМ ЄС.....	117
2.1. Європейська міграційна політика: між інтуїтивними безпековими очікуваннями та конвенційними гарантіями (Туляков В.О.)	117
2.2. Правовий захист іноземців у системі міграційної політики України в умовах війни: європейські стандарти та роль громадянського суспільства (Татаренко Г.В.)	142
2.3. Організаційно-правовий механізм прикордонного контролю: сучасний стан та повоєнні перспективи (Мота А.Ф.)	163
2.4. Організаційно-правові засади гармонізації діяльності місць тимчасового тримання Державної прикордонної служби України з європейськими правозахисними стандартами (Король М.О.)	174
2.5. Медіація як інструмент врегулювання конфліктів, пов'язаних із міграцією, та післявоєнного відновлення України (Яремко О.М., Фаріон- Мельник А.І.)	202

РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ГУМАНІТАРНІ ВИМІРИ ГАРМОНІЗАЦІЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ: ІНТЕГРАЦІЯ ТА РЕІНТЕГРАЦІЯ МІГРАНТІВ І БІЖЕНЦІВ У КОНТЕКСТІ ДОСВІДУ ЄС..	225
3.1. Інституційні механізми залучення, інтеграції та реінтеграції мігрантів і біженців у локальних проєктах розвитку громад (Омельяненко О.М., Омельяненко В.А.)	225
3.2. Реінтеграція вимушених мігрантів як фактор довгострокової резильєнтності та відновлення національної економіки (Абрамова І.В.)	240
3.3. Малі підприємства та підприємницька діяльність мігрантів і біженців: успіхи і виклики (Мазур Н.А.)	257
3.4. Адаптивна екосистема безперервної освіти дорослих: європейські орієнтири узгодження компетентностей у міграційній політиці України (Ховрак І.В.)	280
3.5. Гендерні виміри зовнішньої міграції та стратегії реінтеграції жінок в умовах війни (Литвинчук О.В.)	301
РОЗДІЛ 4. СЕКТОРАЛЬНІ АСПЕКТИ ГАРМОНІЗАЦІЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ТРАНСФОРМАЦІЯ РИНКУ ПРАЦІ, СФЕРИ ГОСТИННОСТІ ТА ТУРИЗМУ В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ (Чернихівська А.В.)	327
4.1. Гармонізація міграційної політики у процесі євроінтеграції: галузевий підхід	328
4.2. Сфера гостинності та туризму в умовах вимушеної міграції: досвід країн ЄС щодо українських біженців.....	342
4.3. Просторові трансформації сфери туризму та гостинності України під впливом внутрішньої міграції в умовах війни.....	350
4.4. Секторальні моделі гармонізації міграційної політики України: ринок праці, туризм і сфера гостинності в умовах післявоєнного відновлення.....	355
РОЗДІЛ 5. БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР ГАРМОНІЗАЦІЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ПРОТИДІЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ТА НЕЛЕГАЛЬНІЙ МІГРАЦІЇ (Вуйма А.Г.)	367
5.1. Безпекові засади гармонізації міграційної політики України в умовах сучасних викликів	367
5.2. Торгівля людьми та нелегальна міграція як загрози національній і міграційній безпеці України.....	398
5.3. Напрями удосконалення державної політики та механізмів протидії торгівлі людьми і нелегальній міграції в контексті євроінтеграції України	401
5.4. Протидія торгівлі людьми та нелегальній міграції: удосконалення правових та організаційно-тактичних механізмів.....	406
5.5. Перспективні напрями удосконалення міграційної політики України в аспекті протидії торгівлі людьми та нелегальній міграції.....	412
ВИСНОВКИ	417

РОЗДІЛ 2

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ГАРМОНІЗАЦІЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ З ПРАВОМ ЄС

2.1. Європейська міграційна політика: між інтуїтивними безпековими очікуваннями та конвенційними гарантіями

Туляков Вячеслав Олексійович

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права,
Національний університет «Одеська юридична академія», суддя ad hoc
Європейського суду з прав людини, член-кореспондент Національної академії
правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України
ORCID: 0000-0002-2716-7244

*Вступ: міграція, війна і конвенційна архітектура*³³⁷. У сучасній Європі міграційна політика дедалі більше перетинається з правом прав людини та безпековими режимами: кордони перетворюються на фільтри ризиків, шукачі притулку на потенційні загрози, а суди на небажаних «обмежувачів» свободи дій урядів³³⁸. Для України, яка веде оборонну війну, переживає масштабну вимушену міграцію та одночасно інтегрується до ЄС, ця напруга не є теоретичною: від того, яку модель європейського правопорядку вона «імпортує», залежить не лише ефективність контролю кордонів, а й стійкість гарантій прав людини в умовах воєнної та постконфліктної трансформації.

У цей, уже цілком інституціоналізований, контекст вписується і новий Пакт ЄС про міграцію та притулок, основні регламенти якого починають застосовуватися з 12 червня 2026 року³³⁹. Формально він пропонує перехід від ad hoc-рішень до уніфікованого режиму управління міграцією: спільні процедури на зовнішньому кордоні, спрощення і прискорення розгляду клопотань про притулок, а також механізм «щорічного циклу управління міграцією», покликаний забезпечити ex ante оцінку

¹ У підготовці цього рукопису було використано інструменти штучного інтелекту (системи автоматизованої обробки тексту та пошуку інформації Perplexity) виключно як допоміжний засіб для формулювання і редагування тексту. Усі змістовні висновки, інтерпретації джерел, добір літератури, а також остаточні формулювання належать автору, який несе повну відповідальність за точність наведених фактів і коректність посилань. Застосовані інструменти ШІ не використовувалися для генерації емпіричних даних, фабрикації джерел чи підміни наукового аналізу

³³⁸ Council of Europe. Migration Committee – *Statement at the Informal Ministerial Conference*, 10–12 December 2025. URL: <https://rm.coe.int/mig-com-statement-informal-ministerial-conference-10-12-2025-en/48802a1279>

³³⁹ European Commission. *Implementing the Pact on Migration and Asylum*. Home Affairs, 2025.

ризиків і потреб у прийомі³⁴⁰. На рівні політичних сигналів Пакт презентується як доказ того, що «Європа контролює ситуацію»: Європейська комісія та Frontex фіксують суттєве зниження кількості нерегулярних перетинів кордону у 2024–2025 роках (приблизно на третину у 2024-му й близько чверті в перші одинадцять місяців 2025-го), що пов'язується з посиленням зовнішнього виміру міграційної політики та співпрацею з третіми країнами³⁴¹.

Водночас саме тут найбільш чітко проявляється амбівалентність інтуїтивних безпекових очікувань сучасних європейських мовновладців. Зменшення кількості зафіксованих «незаконних перетинів» не обов'язково означає поліпшення доступу до міжнародного захисту або більш збалансоване дотримання фундаментальних прав; воно так само може бути наслідком аутсорсингу контролю, зміни маршрутів, латентності статистики, різних практик повернень. Фокус на процентах і кривих спадання створює комфортну політичну оптику, в якій «криза» видається контрольованою, але нічого не каже про те, якою ціною досягається ця «стабілізація» для тих, хто залишається за межами процедур або зіштовхується з прискореними поверненнями³⁴².

У цьому контексті особливої ваги набуває аналіз двох ліній прецедентного права: практики ЄСПЛ щодо колективних видворень та «гарячих повернень» (насамперед *N.D. and N.T. v. Spain*), а також практики Суду ЄС щодо криміналізації «сприяння незаконній міграції» (справа *C-460/23 Kinsa*). Обидва кейси, які будуть розглянуті далі, демонструють, як конвенційна та хартійна архітектура реагують на безпекові очікування: або через розмивання абсолютів (стаття 3, стаття 4 Протоколу № 4), або через посилення правозахисних запобіжників (статті 7, 18, 24, 52(1) Хартії ЄС)³⁴³.

Проблема: превентивна інженерія, колективна відповідальність і безпекові очікування. У контексті міграційної політики під «безпековими очікуваннями» розуміються інтуїтивні, часто емоційно забарвлені уявлення суспільства і політичного істеблішменту про те, що держава має насамперед забезпечити захист від «зовнішніх загроз», навіть якщо це вимагає обмеження індивідуальних чи колективних прав. Ці очікування формуються під впливом медійних наративів, популістської риторики,

³⁴⁰ European Commission. Commission launches first Annual Migration Management Cycle under the Pact on Migration and Asylum. IP/25/2655, 23 November 2025. URL: <https://openrijk.nl/en/europa/europese-commissie/artikel/ip-25-2655/commission-launches-first-annual-migration-management-cycle-under-the-pact-on-migration-and-asylum>

³⁴¹ New Pact on Migration and Asylum. Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/New_Pact_on_Migration_and_Asylum; European Parliamentary Research Service. The EU's migration policies – An overview of developments in 2025. URL: <https://epthinktank.eu/2025/12/26/the-eus-migration-policies-an-overview-of-developments-in-2025/>

³⁴² European Parliamentary Research Service. The EU's migration policies – An overview of developments in 2025. URL: <https://epthinktank.eu/2025/12/26/the-eus-migration-policies-an-overview-of-developments-in-2025/>

³⁴³ Council of Europe. Protocol No. 4 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, 16.IX.1963; European Union. Charter of Fundamental Rights of the European Union (2012/C 326/02), OJ C 326, 26.10.2012.

історичної пам'яті про кризи та реальних чи уявних ризиків (терористичні атаки, неконтрольовані міграційні потоки, гібридні операції). Критично важливим є те, що безпекові очікування зазвичай виражаються через вимоги «жорсткості», «контролю», «закриття кордонів», а не через раціональний баланс між ефективністю захисту та дотриманням фундаментальних прав.

Постановка проблеми полягає у визначенні меж зловживання владою у балансі між індивідуальною провиною, стигматами статусу та колективною відповідальністю, що набуває дедалі більшої ваги у зв'язку з транснаціоналізацією злочинності, цифровими формами управління та воєнними викликами. З одного боку сучасних умовах корпоративні структури, транснаціональні об'єднання, політичні або військово-промислові комплекси діють як автономні актори, здатні координувати масові порушення прав людини або фінансувати злочинну діяльність, залишаючись формально поза межами кримінального переслідування. Це породжує доктринальну суперечність між класичною концепцією особистої вини, заснованої на психічному ставленні індивіда до діяння, і функціональною моделлю організаційної відповідальності, що враховує роль колективного управління, корпоративних рішень і дефіциту контролю.

В цьому особлива роль належить чужинцям, що сягають на усталений стиль життя європейських виборців. Чи можна контролювати мігрантів, зловживаючи потребами національної, соціальної та індивідуальної безпеки?

У міграційному контексті це призводить до легітимації практик, які формально суперечать абсолютним гарантіям заборони катування (стаття 3 ЄКПЛ), принципу *non-refoulement*, праву на справедливий розгляд справи та правам дитини, але політично виправдовуються як «необхідні для безпеки»³⁴⁴. Саме через це судова система стає останнім бар'єром, який має врівноважити інтуїтивні безпекові очікування суспільства з правовою визначеністю і захистом прав кожної окремої людини.

Зростання впливу штучного інтелекту, цифрових платформ і алгоритмічного менеджменту також розмиває традиційні кордони кримінально-правової суб'єктності, ускладнюючи встановлення причинного зв'язку між людським умислом та автоматизованими процесами. У воєнному контексті ця проблема посилюється участю корпорацій, які використовують рабський труд *chain supply* у воєнно-технічному забезпеченні, інформаційних операціях і схемах фінансування конфліктів, де колективне рішення здатне мати наслідки, співмірні зі злочинами міжнародного

³⁴⁴ Addo M.K., Grief N. Does Article 3 of the European Convention on Human Rights Enshrine an Absolute Right? // *European Journal of International Law*. 1998. Vol. 9. No. 3. P. 510–524. DOI: 10.1093/ejil/9.3.51

характеру³⁴⁵. Тому визначення обсягу кримінальної відповідальності мігрантів як колективних суб'єктів потребує переосмислення меж вини, співучасті та контролю, а також узгодження національних підходів із міжнародними стандартами відповідальності й принципом верховенства права.

Досвід ХХ століття показує, що відхід від принципу індивідуальної кримінальної відповідальності та перехід до логіки колективних санкцій майже завжди супроводжувався риторикою безпеки, запобігання ризикам, захисту «суспільного інтересу». У дослідженні, присвяченому еволюції системи «превентивної інженерії», показано, як статус, походження, місце проживання та передбачувана нелояльність перетворювалися на самодостатні підстави для депортацій, спецпоселень та інших форм колективних репресій, а територіальні й сімейні виселення фактично замінювали собою індивідуалізовану кримінальну відповідальність. Повоєнний розвиток міжнародного права (Женевські конвенції 1949 р., Римський статут МКС, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права) був прямою реакцією на ці практики: принцип суворо індивідуальної відповідальності та заборона колективних покарань, депортацій і колективних висилки без індивідуальної оцінки ризику стали структурними опорами нового правопорядку³⁴⁶.

У цьому сенсі будь-які спроби «контекстуалізувати» абсолютні заборони (передусім статтю 3 ЄКПЛ) під гаслами міграційних чи інших безпекових викликів мають розглядатися не як технічні, а як конститутивні, які, на жаль, більш засновані на страху, ніж на раціональній моделі³⁴⁷.

Сучасні Європейські інтуїтивні безпекові очікування (страх перед тероризмом, організованою злочинністю, «інструменталізованою міграцією», генеровані війною та зловживаннями владою на міжатлантичному рівні) формують потужний політичний тиск на законодавця, виконавчу владу та суди³⁴⁸. Від країн Європи та міжнародних судів вимагають «жорсткості»³⁴⁹: спрощення депортацій іноземних злочинців, легітимації «гарячих повернень», розширення складів злочинів, пов'язаних зі

³⁴⁵ Tuliakov V. O. Shadows of secrecy: unveiling the enigma of Wagner Group *IE University publishing*. 2025. P. 7. URL: https://iepublishing.ie.edu/iep_en/shadows-of-secrecy-unveiling-the-enigma-of-wagner-group

³⁴⁶ Туляков В. О. Відповідальність колективних суб'єктів у кримінальному праві в контексті розвитку *Право України* : юрид. журн. 2025. № 11. С. 129-151. URL: DOI: 10.33498/iouu-2025-11-129

³⁴⁷ Mavronicola N. What Is an 'Absolute Right'? Deciphering Absoluteness in the Context of Article 3 of the European Convention on Human Rights // *Human Rights Law Review*. 2012. Vol. 12. No. 4. P. 723–758. DOI: 10.1093/hrlr/ngs026

³⁴⁸ Finnish Government. *Migration and human rights discussed at the Council of Europe*. URL: <https://valtioneuvosto.fi/en/-/migration-and-human-rights-discussed-at-the-council-of-europe>

³⁴⁹ Council of Europe, Steering Committee for Human Rights (CDDH). Possible issues for inclusion in a draft political declaration on the ECHR and migration (elements for the Chişinău Declaration). URL: <https://rm.coe.int/steering-committee-of-human-rights-cddh-pts-draft-study/48802914f1>

«сприянням незаконній міграції»³⁵⁰, обмеження доступу до процедур притулку³⁵¹.

До методології питання. Теоретичний бекграунд безпекових зловживань та стигматизації мігрантів відомий. Одним із ключових, але водночас найменш осмислених феноменів сучасного права є його інтуїтивна форма. Йдеться не про доктрину, не про правову політику і навіть не про ідеологію, а про дораціональне, емоційно забарвлене відчуття допустимого й недопустимого, яке формується в суспільстві раніше й глибше за будь-який закон. Інтуїтивне право виникає там, де правова норма перестає бути внутрішньо переживаною, але при цьому не зникає потреба в моральній орієнтації. Вакуум заповнюється почуттям. Це не індивідуальне почуття, а соціально сконструйоване, медійно підсилене й політично спрямоване колективне відчуття «правильного» і «неправильного».

На відміну від класичної правової норми, яка вимагає раціонального обґрунтування, процедурної легітимації та логічної послідовності, інтуїтивне право апелює до безпосередньої очевидності. «Я так відчуваю» підміняє «я так обґрунтовано вважаю». «Це очевидно» замінює «це доведено». «Усі знають» витісняє «встановлено в судовому порядку».

Ця дораціональність не означає примітивності. Навпаки, інтуїтивне право може бути надзвичайно складно організованим, використовувати витончені риторичні стратегії, спиратися на розгалужену медійну інфраструктуру. Проте, у своїй основі воно залишається афективним, бо воно впливає не на розум, а на емоції.

Філософськи інтуїтивне право є регресією від норми до афекту. Це повернення до доправового стану, в якому конфлікти розв'язувалися не через раціональні процедури, а через безпосереднє вираження колективних емоцій: гніву, страху, жаги помсти. Цей регрес маскується під моральний прогрес як повернення до «справжніх цінностей», «народного відчуття справедливості», «природного права».

Саме тут «ліве» остаточно виявляє себе як неправо: не як система аргументів, а як система реакцій. Політична позиція визначається не раціональним вибором на основі аналізу, а емоційною ідентифікацією з певною групою, лідером або наративом. З погляду антикримінальної політики інтуїтивне неправо є особливо небезпечним, оскільки воно легітимує кримінально-правові рішення ще до їх формалізації. Покарання починає здаватися справедливим не тому, що дотримано принципів вини, співмірності та індивідуалізації, а тому, що «інакше не можна», «так відчуває суспільство», «це очевидно».

У такому режимі Європейське кримінальне та міграційне право може перестати

³⁵⁰ Hughes K. Immigration and Proposals to Amend Article 8 ECHR // UK Constitutional Law Blog. 18 November 2025. URL: <https://ukconstitutionallaw.org/2025/11/19/kirsty-hughes-immigration-and-proposals-to-amend-article-8-echr>

³⁵¹ Tuliakov V. O., Stepanenko O. V. Jurisdictional Tensions: Divergent Judicial Approaches to Conflicts between UNCLOS and National Public Law Policies ' *Lex Portus*. 2025. 11(2). P. 7–24. URL: <https://doi.org/10.62821/lp11201>

бути раціональним механізмом обмеження насильства і перетворюється на канал його емоційного вивільнення. Покарання слугує не відновленню справедливості чи превенції злочинів, а задоволенню колективної жаги відплати, вираженню морального обурення, демонстрації сили. Емоційна легітимація проявляється в характерній риторичі: «суспільство вимагає», «люди обурені», «далі терпіти не можна». Такі формулювання подають емоційні реакції як легітимну підставу для кримінально-правових рішень. Закон має слідувати за почуттям, а не почуття підкорятися закону³⁵².

Особливо яскраво це проявляється у медійно резонансних справах. Коли злочин викликає широкий суспільний резонанс, виникає тиск на правоохоронні органи та суди: від них очікують не просто застосування закону, а задоволення колективної вимоги відплати. Процесуальні гарантії, презумпція невинуватості, принцип співмірності покарання можуть бути принесені в жертву необхідності «заспокоїти громадську думку»³⁵³.

Так формується замкнене коло. Медіа роздувають емоції, емоції створюють тиск на правоохоронні органи, ті вдаються до процесуальних порушень і надмірної жорсткості, що подається медіа як «тріумф справедливості», ще більше легітимуючи емоційний підхід до кримінальної політики.

Результат, - популістська кримінальна міграційна політика, у якій рішення ухвалюються не на основі кримінологічних досліджень і правових принципів, а з міркувань демонстрації «жорсткості», «рішучості», «турботи про жертв»³⁵⁴. Ефективність таких заходів не має значення, важливий символічний ефект.

Деліктологія в умовах домінування моделі сприйняття інтуїтивного права стикається з парадоксом: джерелом девіації стає не відхилення від норми, а невідповідність колективному почуттю. Девіантом оголошується не той, хто порушує закон, а той, хто не поділяє «правильних» емоцій скорботи, ненависті, вдячності, захоплення чи обурення. Так формується нова кримінологічна категорія "емоційна девіація", яка не піддається правовій верифікації, але активно використовується в репресивній практиці. Особа може не вчинити жодного протиправного діяння, проте якщо вона належить до певної групи, одягає не те, молиться не там, висловила «неправильні» емоції або не висловила «правильні», вона стає підозрілою, маргіналізується, може зазнати переслідування.

³⁵² Canestrini N. Do Fundamental Rights Protect "the Wrong People"? How the 10 December Declaration Risks Undermining International Cooperation // LinkedIn. 26.12.2025. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/do-fundamental-rights-protect-wrong-people-how-10-risks-canestrini-axjqf>

³⁵³ ECHR, CASE OF VYACHESLAVOVA AND OTHERS v. UKRAINE 39553/16 52632/16 53467... 13/03/2025 – URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-242505>

³⁵⁴ Kirsty Hughes: Immigration and proposals to amend Article 8 ECHR - UKCLA November 19, 2025 Human Rights Act 1998 – URL: <https://ukconstitutionallaw.org/2025/11/19/kirsty-hughes-immigration-and-proposals-to-amend-article-8-echr/>

Приклади емоційної девіації різноманітні: недостатня скорбота за загиблими у національній трагедії; відсутність захоплення досягненнями влади; сумнів в «очевидній» винуватості обвинуваченого у резонансній справі; співчуття до тих, кого оголошено ворогами; критична дистанція там, де вимагається солідарність, відверта підозрілість до чужинців, маргіналів, та й, звісно, - мігрантів...

Особлива небезпека емоційної девіації полягає в тому, що її неможливо уникнути шляхом простого дотримання закону. Закон установлює межі поведінки, але не приписує почуттів. Інтуїтивне неправо вимагає не лише законослухняності, а й емоційної лояльності. Недостатньо не порушувати закон, - потрібно «правильно» відчувати.

Це створює тотальну невизначеність. Правова норма може бути сформульована чітко, але емоційні вимоги завжди розмиті й мінливі. Те, що вчора було прийнятним виявом почуттів, сьогодні може бути оголошене недостатнім або недоречним. Людина змушена постійно калібрувати свої публічні емоції, вгадуючи, яке саме почуття наразі вважається «правильним».

Більше того, емоційна девіація не потребує доказів у традиційному сенсі. Достатньо суб'єктивного враження, що людинає не такою, «не так» відреагувала, висловила «не з тією» інтонацією, виявила «недостатню» солідарність. Це відкриває простір для довільних обвинувачень і маніпуляцій.

Жертва емоційного впливу більше не визначається через факт завданої шкоди, а через відповідність образу страждання, визнаному політично значущим. Виникає ієрархія жертв, у межах якої одні страждання інституційно підсилюються, а інші знецінюються або взагалі виключаються з поля співчуття (наші та не наші).

Ця ієрархія не ґрунтується на об'єктивних віктимологічних критеріях тяжкості шкоди, ступені вразливості, потребі в захисті. Вона визначається політичною доцільністю та медійною кон'юнктурою. Одні жертви - пересічні громадяни - стають символами, навколо яких мобілізується суспільна увага, ухвалюються закони, змінюється політика. Інші (чужинці) залишаються небаченими: їхні страждання не визнаються, їхні потреби ігноруються.

Критерії «правильної жертви» в умовах інтуїтивного неправу включають відповідність домінантному наративу, медійну привабливість, політичну корисність та емоційну мобілізаційну силу.

Жертви, які не відповідають цим критеріям, можуть зазнати вторинної віктимізації особливого типу: їх не лише ігнорують, а й звинувачують у «неправильності» їхнього страждання³⁵⁵.

³⁵⁵ ECHR, *CASE OF VYACHESLAVOVA AND OTHERS v. UKRAINE* 39553/16 52632/16 53467... 13/03/2025 – URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-242505>

У 2018 році італійський суд зобов'язав чоловіка, винного у вбивстві своєї колишньої співмешканки, виплатити компенсацію членам сім'ї жертви. Оскільки виконавець вбивства виявився неплатоспроможним, італійська держава виплатила компенсацію в меншому розмірі, ніж передбачалося спочатку, лише дітям жертви та її чоловікові, з яким вона розлучилася кілька років тому. Батьки, сестра та діти жертви звернулися до районного суду Венеції (Італія) з позовом про виплату «справедливої та належної» компенсації, яка б враховувала шкоду, завдану їм внаслідок вбивства. У цьому контексті італійський суд запитав Суд ЄС, чи відповідає національне законодавство, яке автоматично виключає виплату компенсації певним членам сім'ї жертви насильницького умисного злочину у разі смерті цієї особи внаслідок вбивства, Директиві ЄС про компенсацію жертвам злочинів?

7 листопада 2024 року у своєму рішенні Суд ЄС зазначив, що ця Директива³⁵⁶ вимагає від держав-членів створити національну схему компенсації, здатну охопити не тільки осіб, які самі стали жертвами насильницького умисного злочину, як прямих потерпілих, але і їх близьких родичів, якщо ці члени сім'ї опосередковано страждають від наслідків цього злочину, як непрямі потерпілі.

Крім того, Суд повторив, що ця директива покладає на кожну державу-члена обов'язок створити схему компенсації жертвам насильницьких умисних злочинів, яка гарантує справедливу і відповідну компенсацію. Хоча держави-члени мають певну свободу дій у цьому питанні, вони не можуть обмежуватися суто символічною або явно недостатньою компенсацією з огляду на серйозність наслідків вчиненого злочину для цих жертв.

Відшкодування має адекватно компенсувати страждання, яких зазнали ці жертви, щоб сприяти відшкодуванню завданої їм матеріальної та моральної шкоди.

Крім того, якщо відповідна національна система передбачає компенсацію за фіксованою ставкою, шкала компенсації повинна бути достатньо детальною, щоб уникнути можливості того, що компенсація, передбачена за певний вид насильства, виявиться явно недостатньою.

Таким чином, Суд ЄС постановив, що національна система, яка автоматично виключає певних членів сім'ї з права на будь-яку компенсацію виключно через наявність інших членів сім'ї, не беручи до уваги інші міркування (такі як, зокрема, матеріальні наслідки для цих членів сім'ї вбивства відповідної особи або той факт, що вони перебували на утриманні загиблої особи або проживали разом з нею), не може

³⁵⁶ Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA, OJ L 315, 14.11.2012, p. 57–73.

призвести до «справедливої та належної» компенсації.³⁵⁷

Про контекст невідповідності ст.1177 ЦК України діючим реаліям казати не будемо. А ще ж є система компенсації туристам, жертвам терористичних актів, жертвам тяжких насильницьких злочинів. Точніше, повинна була б бути.

Політична віктимологія сучасності у країнах Європи створює парадоксальну ситуацію: що більше говорять про захист жертв і нульову толерантність до насильства та зловживань владою, то вибірковішою стає ця турбота. Риторика захисту жертв перетворюється на інструмент політичної боротьби, де статус жертви є ресурсом, що розподіляється відповідно до логіки влади. Так, Іспанія у січні 2026 року ухвалила урядовий декрет про надзвичайну регуляризацію близько 500 000 осіб з нерегульованим статусом, значна частина яких вихідці з Латинської Америки; план передбачає надання тим, хто доведе проживання в Іспанії до кінця 2025 року та не має кримінального минулого, тимчасового дозволу на проживання з можливістю продовження, і став першою масовою легалізацією за два десятиліття, викликавши водночас запити Єврокомісії щодо його сумісності з нормами Шенгену й загальноєвропейською міграційною політикою³⁵⁸. З іншого боку, відносно українських мігрантів під Тимчасовим захистом існують певні перешкоди. Так, майже 200 000 українців кожний рік формально отримують пролонгацію свого статусу «без необхідності перереєстрації». Але відсутність нової легалізованої посвідки є перепорою перетину кордону, подальшого працевлаштування та ін... То з 4 березня кожного року українські мігранти в Іспанії повинні проходити доволі непросту процедуру перереєстрації, яка може тягнутися місяцями.

Особливу роль у функціонуванні інтуїтивного відношення до мігрантів відіграють медіа. Вони не стільки інформують, скільки калібрують інтуїцію. Через повторюваність образів, спрощення причинно-наслідкових зв'язків і моралізаторський тон створюється відчуття самоочевидності. У результаті суспільство починає «відчувати право», оминаючи право як таке.

Медіатизація інтуїції здійснюється через селективну увагу, спрощення, персоналізацію, моралізацію, емоційне насичення та створення інформаційних ехо-камер. Наслідком є формування «медійної інтуїції» стійкого, емоційно зарядженого відчуття правильного й неправильного, яке здається природним, але насправді є продуктом медійного конструювання.

Це і є момент остаточної підміни: закон стає вторинним щодо емоційного консенсусу. Не закон визначає справедливість, а колективне почуття, сформоване медіа.

³⁵⁷ ECJ, *Case C-126/23* [Burdene] URL: https://infocuria.curia.europa.eu/tabs/affair?sort=AFF_NUM-DESC&searchTerm=%22C-126%2F23%22

³⁵⁸ BBC News. Spain plans to give half a million undocumented migrants legal status. 27 January 2026. Available at: <https://www.bbc.com/news/articles/c62n6gw1dp9o>.

Саме тому ми також маємо працювати з почуттями як із кримінологічним чинником.

Потрібна кримінологія емоцій - розуміння того, як колективні афекти продукують девіантність, легітимують насильство і підміняють правові норми.

Лише така кримінологія здатна запропонувати адекватні інструменти протидії інтуїтивно забарвленим зловживанням владою³⁵⁹.

На жаль, у європейській практиці сьогодення ми відчуваємо зворотне.

Подивимось на концепт поводження із жертвами кримінальних правопорушень та зловживань владою.

З одного боку, все відповідає нормі. Європейський правовий простір формально демонструє найбільш розвинену систему захисту прав жертв злочинів, що втілена в трьох ключових документах: Директиві 2012/29/ЄС про встановлення мінімальних стандартів прав, підтримки та захисту жертв злочинності, Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи CM/Rec(2023)6 щодо прав жертв терористичних актів та Стратегії ЄС щодо прав жертв (2020-2025). На нормативному рівні ці документи створюють вражаючий за обсягом і деталізацією каркас віктимологічних гарантій, який охоплює право на інформацію, підтримку, захист, участь у провадженні, компенсацію та відновлювальне правосуддя. Проте саме аналіз цих документів і практики їхнього впровадження виявляє глибокий розрив між нормативною амбітністю та концептуальним розумінням віктимологічних процесів.

Директива 2012/29/ЄС, яка замінила Рамкове рішення 2001 року та стала найбільш комплексним загальноєвропейським документом у сфері прав жертв, побудована на логіці процесуальних гарантій і стандартизації сервісів. Вона встановлює право жертв на отримання інформації з моменту першого контакту з компетентними органами, на доступ до служб підтримки, на участь у кримінальному провадженні, на захист під час провадження, на компенсацію. Документ передбачає індивідуальну оцінку потреб жертв, особливий захист для вразливих категорій (дітей, жертв сексуального насильства, жертв торгівлі людьми) та навчання фахівців, які працюють з жертвами.

На перший погляд, це законодавство втілює всі основні принципи сучасної віктимології та має забезпечити комплексний підхід до захисту жертв. Однак критичний аналіз виявляє серйозні концептуальні обмеження. По-перше, Директива зосереджена майже виключно на жертвах у контексті кримінального провадження, розглядаючи їх переважно як учасників процесу, а не як носіїв автономних прав на відновлення та реінтеграцію незалежно від долі кримінальної чи адміністративної справи.

³⁵⁹ Viacheslav Tuliakov Intuitive criminal law and Ultima Ratio - *ResearchGate* December 2024 URL: DOI:10.13140/RG.2.2.27606.36169; Tuliakov V. O. On intuitive dimensions of substantive criminal law. *Ukraine and EU: Toward Deep Cooperation in the Security Sector* : conference proceedings (Ostroh, 23-24 September 2025 p.). Ostroh, 2025. P. 50-53. URL: <https://hdl.handle.net/11300/30857>

Віктимізація редукується до юридичного статусу потерпілого, тоді як величезний масив латентної віктимізації, жертв, які не звертаються до правоохоронних органів, або жертв, чиї справи не доходять до суду, залишається поза межами цього нормативного захисту. Такий собі оксиморон фільми «Термінал» з Томом Хенксом (відома парасолька ст 6 ЄКПЛ за Правилем Енгеля не спрацьовує відносно адміністративних процедур видворення мігрантів).

Директива не містить жодних положень про систематичний моніторинг рівня віктимізації в суспільстві, про виявлення латентних жертв, про превентивні стратегії зменшення ризиків віктимізації на соціальному рівні. По-друге, Директива оперує статичним розумінням жертви, ігнорує темпоральну динаміку віктимологічних процесів. Вона передбачає права жертв на різних етапах провадження, але не враховує той факт, що найбільш травматичні наслідки віктимізації часто проявляються через місяці або роки після завершення кримінальної справи. Відсутні положення про довгострокову підтримку жертв, про моніторинг відкладених ефектів віктимізації, про системне запобігання третинній віктимізації через соціальну ізоляцію, економічну дестабілізацію або психологічну травматизацію. Директива діє так, ніби віктимізація є одномоментною подією, що завершується з закриттям кримінального провадження, повністю ігноруючи сучасні віктимологічні концепції континууму віктимізації та кумулятивних ефектів.

По-третє, навіть найпрогресивніші положення Директиви про індивідуальну оцінку потреб жертв сформульовані в термінах стандартизованих процедур, а не справді індивідуалізованого підходу. Індивідуальна оцінка зводиться до заповнення формалізованих опитувальників і віднесення жертви до однієї з передбачених категорій вразливості, тоді як реальна індивідуалізація вимагала б розуміння унікальної віктимологічної траєкторії кожної жертви, специфічного контексту її віктимізації, індивідуальних ресурсів резилієнтності та бар'єрів до відновлення. Директива не передбачає механізмів, які б дозволяли системі адаптуватися до цієї унікальності, замість цього пропонуючи набір стандартизованих сервісів, які жертва може отримати за умови відповідності формальним критеріям.

Рекомендація CM/Rec(2023)6 щодо прав жертв³⁶⁰, яка є новітнім документом Ради Європи в цій сфері, декларує ще більш амбітний підхід, включаючи визнання особливої вразливості жертв, їхнє право на гідність, визнання, пам'ять і правду, а також на довгострокову підтримку та компенсацію. Документ підкреслює необхідність координації між різними секторами (правоохоронними органами, медичними

³⁶⁰ Recommendation CM/Rec(2023)6 of the Committee of Ministers to member States on measures to prevent and combat trafficking in human beings for the purpose of labour exploitation, 15 March 2023, Council of Europe, CM/Rec(2023)6, available at: <https://rm.coe.int/recommendation-cm-rec-2023-6-of-the-committee-of-ministers-to-member-s/1680b4c36>

службами, соціальним забезпеченням, психологічною підтримкою) та важливість участі самих жертв у формуванні політик. Це, безсумнівно, крок уперед порівняно з попередніми документами, оскільки Рекомендація визнає специфіку віктимізації, яка має як індивідуальний, так і колективний вимір, і може призводити до довгострокової травматизації цілих спільнот. Проте навіть цей документ демонструє фундаментальні концептуальні обмеження. По-перше, він створює штучну категоризацію жертв, тоді як сучасна віктимологія підкреслює, що травматичний вплив, потреби в підтримці та механізми відновлення можуть бути подібними для жертв різних видів насильства. Така категоризація ризикує створити ієрархію жертв, де одні визнаються більш "гідними" підтримки, ніж інші, що суперечить базовим принципам рівності та справедливості. По-друге, Рекомендація, як і Директива, зосереджені переважно на реактивних заходах підтримки після акту віктимізації, а не на превентивних стратегіях зменшення вразливості до терористичної віктимізації. Відсутній системний аналіз соціальних, політичних і психологічних чинників, які роблять певні групи або спільноти особливо вразливими до впливу тероризму.

По-третє, Рекомендація, попри декларування участі жертв у формуванні політик, не створює реальних механізмів забезпечення їхньої агентності. Участь жертв концептуалізується переважно як консультивання або представлення їхніх інтересів через асоціації, а не як реальне співтворення політик на основі принципів позитивної віктимології. Жертви залишаються об'єктами політики, навіть коли їм надається право голосу, оскільки фінальні рішення приймаються без їхньої реальної участі в процесі прийняття рішень. Більше того, документ не передбачає механізмів підзвітності держав перед жертвами щодо ефективності впроваджуваних заходів, не містить індикаторів успішності, які б вимірювалися не кількістю створених сервісів, а реальним поліпшенням благополуччя жертв.

Стратегія ЄС щодо прав жертв (2020-2025)³⁶¹, яка покликана забезпечити імплементацію Директиви 2012/29/ЄС після практичного провалу реалізації її положень протягом 8 років, і підвищити рівень захисту жертв у всіх державах-членах, виявляє ще більш глибоку прірву між нормативними амбіціями та концептуальним розумінням.

Стратегія встановлює декілька пріоритетних напрямів: ефективна комунікація з жертвами та безпечне середовище для звернень; покращення підтримки та захисту найбільш вразливих жертв; полегшення доступу до компенсації; зміцнення співпраці та координації між усіма відповідними суб'єктами; зміцнення міжнародного виміру

³⁶¹ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions — EU Strategy on victims' rights (2020–2025), COM(2020) 258 final, 24 June 2020. Available at: https://www.justice.gouv.fr/sites/default/files/migrations/portail/art_pix/Strategie_europeenne_2020_en.pdf

прав жертв. На рівні риторики ця стратегія демонструє комплексне розуміння проблематики та необхідність міжсекторальної координації. Однак детальний аналіз показує, що Стратегія оперує переважно в логіці адміністративних процедур і інституційної координації, а не в логіці трансформації соціальних умов, які породжують віктимізацію. Вона фокусується на покращенні функціонування існуючих систем підтримки, а не на фундаментальному переосмисленні підходу до віктимізації як соціального феномену. Стратегія не містить жодних положень про необхідність систематичного віктимологічного моніторингу на рівні ЄС, який би відстежував не лише кількість жертв, які звернулися за допомогою, а динаміку віктимізації в суспільстві, включаючи латентну віктимізацію, полівіктимізацію, вторинну та третинну віктимізацію. Відсутня концепція "віктимологічної обсерваторії" на європейському рівні, яка б акумулювала дані, проводила порівняльні дослідження та генерувала evidence-based рекомендації для політики.

Критично те, що всі три документи Директива, Рекомендація та Стратегія побудовані на імпліцитному припущенні, що ефективний захист жертв можливий через стандартизацію процедур і створення універсальних сервісів. Це фундаментально суперечить сучасному розумінню віктимологічних процесів як контекстуально специфічних, культурно обумовлених і індивідуально варіативних.

Європейський підхід ігнорує той факт, що віктимізація в постконфліктних суспільствах (як Україна чи Боснія), у суспільствах з високим рівнем соціальної нерівності (як деякі країни Південної Європи) або в суспільствах з сильними патріархальними традиціями має радикально різний характер і потребує радикально різних відповідей. Універсалізація стандартів призводить до того, що держави імплементують формальні процедури, які можуть бути цілком неефективними в їхньому специфічному контексті.

Більше того, всі три документи демонструють нерозуміння темпоральної динаміки віктимологічних процесів. Вони розглядають віктимізацію як дискретну подію, на яку система повинна відреагувати надання інформації, підтримки, доступу до правосуддя, тоді як реальна віктимізація є тривалим процесом з множинними фазами, де первинна травма може бути посилена вторинною віктимізацією з боку інституцій, соціальною стигматизацією, економічними втратами та психологічними наслідками, які проявляються через роки. Жоден з цих документів не передбачає механізмів довгострокового супроводу жертв, моніторингу їхнього благополуччя через 5-10 років після віктимізації, системного запобігання відкладеним ефектам травми.

Особливо проблемним є той факт, що європейські документи практично не інтегрують концепцію позитивної віктимології та агентності жертв. Навіть найпрогресивніші положення про участь жертв теж сформульовані в патерналістській

логіці: держава надає жертві можливість висловитися, отримати підтримку, бути почутою, але жертва залишається пасивним реципієнтом державних сервісів, а не активним агентом власного відновлення. Відсутні механізми, які б дозволяли жертвам самостійно визначати траєкторію відновлення, обирати форми підтримки, які відповідають їхнім індивідуальним потребам і культурному контексту, або брати участь у створенні інноваційних форм підтримки на основі власного досвіду.

Нарешті, найбільш критичною проблемою європейського віктимологічного стандарту є відсутність механізмів оцінки ефективності не в термінах кількості створених сервісів або проведених тренінгів, а в термінах реального впливу на благополуччя жертв. Жоден з аналізованих документів не передбачає обов'язкового збору даних про задоволеність жертв взаємодією з системою, про випадки вторинної віктимізації в процесі отримання підтримки, про довгострокові наслідки різних моделей підтримки для відновлення жертв.

У результаті створюється ситуація, за якої держави звітують про імплементацію Директиви через кількість створених центрів підтримки, проведених тренінгів для поліції та суддів, ухвалених національних стратегій, тоді як реальний рівень віктимізації, якість підтримки та ефективність відновлення залишаються невідомими.

Таким чином, європейський віктимологічний стандарт, попри свою нормативну амбітність і деталізацію, демонструє фундаментальні концептуальні обмеження, зумовлені нерозумінням базових віктимологічних процесів. Він створює адміністративну ілюзію комплексного захисту жертв через бюрократизацію та стандартизацію, тоді як реальна трансформація підходу до віктимізації вимагала б визнання її складності, контекстуальності, темпоральної динаміки та необхідності справжньої агентності жертв.

Європейська модель стала взірцем для імітації в державах-кандидатах, включаючи Україну, де формальна імплементація директив і рекомендацій відбувається без критичного осмислення їхніх обмежень і без адаптації до специфічного постконфліктного контексту, що призводить до подвоєння проблеми: не лише зберігається концептуальне нерозуміння віктимологічних процесів, а й додається ілюзія відповідності європейським стандартам, яка блокує пошук справді ефективних рішень.

Таким чином, сучасна антикримінальна та міграційна політика Європейських країн дедалі частіше спрямована на стабілізацію політичної тривожності, а не на зменшення реальної соціальної шкоди.

Проте найбільш критичною проблемою є не сама репресивність цієї політики, а її концептуальна основа: фундаментальне нерозуміння віктимологічних процесів, їхньої динаміки, темпоральної логіки та зв'язку зі злочинністю. Законодавці,

правозастосовувачі та значна частина академічної спільноти продовжують оперувати застарілими концепціями³⁶², ігноруючи сучасні досягнення віктимології, які демонструють складність, багатошаровість і нелінійність процесів віктимізації.

Європейський досвід демонструє ефективність символічного кримінально-адміністративного права в короткостроковій політичній перспективі, але водночас виявляє його обмеженість у сфері захисту прав мігрантів і зниження віктимізації від зловживань владою. У поєднанні з медійною риторикою про «зловживання правами» це створює атмосферу, в якій саме існування сильного судового контролю (ЄСПЛ, Суд ЄС, національні конституційні суди) починає сприйматися як загроза ефективності держави.

На цьому тлі практика ЄСПЛ щодо міграції³⁶³, а також рішення Суду ЄС у справі *Kinsa* функціонують як індикатори стану європейської конвенційної архітектури: чи залишаються абсолютні заборони та сильні презумпції (статті 3 і 8 ЄКПЛ, статті 7, 18, 24 Хартії) незмінними «якорями» правопорядку, чи поступово підлаштовуються під запити безпекового електорату.

Справа N.D. and N.T. v. Spain: «гарячі повернення» і тінь колективних видворень
Справу *N.D. and N.T. v. Spain* часто називають переломним моментом у практиці ЄСПЛ щодо колективних видворень та «гарячих повернень» (*hot returns*) на зовнішніх кордонах ЄС. Двоє громадян з країн Субсахарської Африки разом із групою інших осіб перетнули прикордонні огорожі в Мелільї, були негайно затримані іспанськими правоохоронцями та повернуті до Марокко без ідентифікації, доступу до процедури притулку чи індивідуальної оцінки ризиків класичний приклад практики *pushbacks*. У 2017 р. Палата з семи суддів визнала, що Іспанія порушила статтю 4 Протоколу № 4 (заборона колективного видворення) та статтю 13 (право на ефективний засіб правового захисту). Суд виходив із того, що заявники не мали реального доступу до процедур; відсутність індивідуальних рішень, ідентифікації та оцінки ризику *non-refoulement* перетворювала операцію з повернення на *de facto* колективне видворення. Однак Велика палата у 2020 р. переглянула цей висновок і не встановила порушення, побудувавши аргументацію на концепті «самопоставлення в незаконну позицію» (*self-endangerment*). Логіка Суду полягала в тому, що:

- заявники нібито мали доступ до «регулярних» каналів в'їзду та подання заяви про притулок (консульства, пункти пропуску);
- вони усвідомлено обрали насильницький прорив кордону і, таким чином,

³⁶² European Union. Directive 2002/90/EC of 28 November 2002 defining the facilitation of unauthorised entry, transit and residence; Council Framework Decision 2002/946/JHA of 28 November 2002 on the strengthening of the penal framework to prevent the facilitation of unauthorised entry, transit and residence.

³⁶³ ECRE. The Impact of *N.D. and N.T. v. Spain* in Europe // Legal Note No. 10. 2021. URL: <https://ecre.org/wp-content/uploads/2021/07/Legal-Note-10.pdf>

позбавили владу можливості провести індивідуалізовану процедуру;

- за цих обставин їхні права за статтею 4 Протоколу № 4 та статтею 13 не були порушені, оскільки «відповідальність» за відсутність процедур лежить на них.

Такий підхід породжує декілька системних проблем. По-перше, він фактично перекладає на мігрантів наслідки інституційно закладеної відсутності ефективних каналів доступу до притулку на зовнішніх кордонах ЄС. По-друге, він розмиває зміст заборони колективного видворення: групове повернення без ідентифікації та оцінки ризику, вчинене щодо осіб, які вже перебувають під юрисдикцією держави, не розглядається як автономне порушення, якщо цим особам можна приписати «неправильну» траєкторію в'їзду. По-третє, такий підхід ставить під сумнів практичну дієвість принципу *non-refoulement*, якщо можливість послатися на нього опосередковується вимогою дотримання певного формального маршруту в'їзду. Рішення Великої палати у справі *N.D. and N.T. v. Spain* стало поворотним пунктом для практики *pushback*'ів на зовнішніх кордонах ЄС, оскільки Суд уперше визнав, що негайне групове повернення осіб, які перетнули загородження в Мелільї, не порушує заборони колективного видворення за статтею 4 Протоколу № 4, якщо держава доведе наявність «ефективних легальних каналів в'їзду» і покладе відповідальність за відсутність індивідуальних процедур на самих мігрантів. Це рішення було сприйнято значною частиною доктрини та правозахисних організацій як «зелений сигнал» для *pushback*-практик та «серйозні поступки» на користь держав у сфері прикордонних повернень, оскільки воно зміщує фокус із поведінки влади на «винувату поведінку» самих заявників та фактично вводить двоступеневий тест для оцінки колективних видворень: спочатку (чи існували реальні, доступні й ефективні можливості легального в'їзду, і лише потім чи була операція повернення індивідуалізованою. Подальша практика ЄСПЛ та аналіз ECRE / ELENA³⁶⁴ показують, що це створює ризик нормалізації певних форм *pushback*'ів на сухопутних кордонах (якщо держава формально посилається на «наявні канали доступу»), але водночас Суд продовжує підкреслювати абсолютний характер заборони нелюдського поводження за статтею 3 ЄКПЛ, що обмежує можливість використання *N.D. and N.T.* як повної «карт-бланш» для силових відштовхувань, особливо там, де заявники здатні довести персоналізований ризик і відсутність реальних процедур доступу до притулку. У ширшій перспективі рішення Великої палати в *N.D. and N.T.* вписується в тенденцію, яка поєднує риторику безпеки, «інструменталізованої» міграції та контролю кордонів із готовністю прийняти певні «сірі зони» щодо колективних видворень. Воно також створює сприятливий фон для політичної критики на адресу ЄСПЛ з боку держав, які

³⁶⁴ ECRE/ELENA Ibid. <https://ecre.org/wp-content/uploads/2021/07/Legal-Note-10.pdf>

звинувачують Суд у «захисті неправильних людей» та у надмірному обмеженні дискреції урядів у міграційній політиці³⁶⁵.

Систематизація практики ЄСПЛ щодо міграції: Focus on Immigration Для розуміння загального контексту міграційної практики ЄСПЛ важливо звернутися до систематизованого огляду судової практики, підготовленого Директоратом юрисконсульта Суду. У документі «Focus on Immigration», що регулярно оновлюється як частина інституційної Knowledge Sharing програми, консолідовано ключові рішення за статтями 2, 3, 5, 8, 13 ЄКПЛ та статтею 4 Протоколу № 4 у контексті міграційних справ³⁶⁶. Цей ресурс демонструє еволюцію судової доктрини від жорсткого захисту абсолютних гарантій (заборона катувань, колективних видворень) до більш контекстуалізованих підходів, що враховують «винятковість» міграційних викликів. Зокрема, систематизація охоплює три ключові напрями практики: процесуальні гарантії при затриманні мігрантів (стаття 5), матеріальні стандарти умов тримання під вартою та прийому шукачів притулку (стаття 3), а також питання колективних видворень і pushbacks (стаття 4 Протоколу № 4). Особливе значення має підрозділ, присвячений практиці застосування статті 3 у справах про видворення до країн походження з ризиком катувань або нелюдського поводження. Суд послідовно наголошує на абсолютному характері заборони *refoulement*: жодні міркування національної безпеки, боротьби з тероризмом чи контролю нелегальної міграції не можуть виправдати повернення особи до держави, де їй загрожує реальний ризик поводження, забороненого статтею 3. Водночас у документі фіксується тенденція до підвищення стандарту доказування для заявників: від них дедалі частіше вимагають надання детальних, персоналізованих доказів ризику, що може ускладнити доступ до захисту для осіб, які не мають можливості документувати загрозу через об'єктивні обставини (війна, переслідування, відсутність доступу до юридичної допомоги). У контексті колективних видворень документ детально аналізує справу *N.D. and N.T. v. Spain*, фіксуючи зміщення акценту від формальних процесуальних гарантій до оцінки «поведінки заявників» і доступності альтернативних шляхів в'їзду. Це зміщення, як зазначається в критичній доктрині, створює ризик нормалізації практик, що фактично підривають сутність заборони колективних видворень, оскільки державам надається можливість обґрунтовувати відсутність індивідуалізованих процедур посиленням на «неправомірність» дій самих мігрантів. Саме ця логіка стала предметом гострої критики з боку правозахисних організацій і частини доктрини, які вбачають у ній загрозу системному послабленню конвенційних гарантій.

³⁶⁵ ECHR, *N.D. and N.T. v. Spain*, applications nos. 8675/15 and 8697/15, Grand Chamber judgment of 13 February 2020 (ECHR), HUDOC ID: 001-201353.

³⁶⁶ European Court of Human Rights. Focus on Immigration (KS/ECHR knowledge sharing resource). URL: <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/focus-on-immigration>

Справа Kinsa: Суд ЄС, пропорційність криміналізації та захист сімейного життя На противагу цьому, постанову Суду ЄС у справі C-460/23 Kinsa часто характеризують як «правоцентричний» прецедент у сфері криміналізації «сприяння незаконній міграції». Провадження стосувалося громадянки Конго, яка прибула до Італії, використовуючи документи третьої особи, разом зі своєю малолітньою донькою та племінницею, над якими здійснювала фактичну опіку, та подала заяву про міжнародний захист. Її інкримінували злочин «сприяння несанкціонованому в'їзду» відповідно до італійського законодавства, що імплементує Директиву 2002/90/ЄС та Рамкове рішення 2002/946/ЮВС (так званий Facilitators Package)³⁶⁷. Tribunale di Bologna звернувся до Суду ЄС із питанням, чи відповідає таке кримінальне переслідування принципу пропорційності, закріпленому в статті 52(1) Хартії ЄС, у світлі прав на повагу до сімейного життя (стаття 7), права дитини (стаття 24), права на притулок (стаття 18) та принципу пропорційності покарання (стаття 49(3)).

Суд ЄС дійшов низки принципових висновків. По-перше, поведінка особи, яка, хоч і порушуючи правила перетину кордону, ввозить на територію держави-члена своїх дітей або дітей, над якими здійснює фактичну опіку, з метою захисту їх від серйозної небезпеки та з подальшим зверненням по міжнародний захист, не підпадає під поняття «сприяння несанкціонованому в'їзду» у розумінні права ЄС. По-друге, криміналізація такої поведінки становила б надмірне та непропорційне втручання в сутність прав на сімейне життя та прав дитини, що суперечить статті 52(1) Хартії.³⁶⁸ По-третє, Суд наголосив, що особа, яка подала заяву про міжнародний захист, не може вважатися такою, що перебуває «незаконно» на території держави до остаточного розгляду її заяви; отже, кримінальне переслідування за сам факт в'їзду чи супроводу дітей у такому статусі є несумісним із правом ЄС. Важливим є і те, що Суд провів чітке розмежування між криміналізацією поведінки та визначенням розміру санкції: пропорційність за статтею 49(3) стосується покарання, тоді як стаття 52(1) може вимагати повного виключення певної поведінки з кола кримінально караних діянь³⁶⁹

Таким чином, Kinsa демонструє альтернативну модель реагування на безпекові очікування: замість того щоб розширювати сферу кримінального права коштом сімейного життя та прав дитини, Суд ЄС обмежує дискрецію держав-членів, посиляючись на Хартію як на «наднаціональний» стандарт, що визначає межі

³⁶⁷ European Union. Directive 2002/90/EC of 28 November 2002 defining the facilitation of unauthorised entry, transit and residence; Council Framework Decision 2002/946/JHA of 28 November 2002 on the strengthening of the penal framework to prevent the facilitation of unauthorised entry, transit and residence.

³⁶⁸ Court of Justice of the European Union. Case C-460/23, Kinsa, judgment. CURIA. URL: https://curia.europa.eu/jcms/jcms/p1_4978680/en/

³⁶⁹ ECCHR. EU's top court rules: Anti-smuggling laws must not violate fundamental rights (press release on the Kinsa case). 2024. URL: <https://www.ecchr.eu/en/press-release/eus-top-court-restricts-criminalization-under-anti-smuggling-laws/>

допустимої криміналізації. У результаті кримінальне право, яке десятиліттями сприймалося як суверенний інструмент боротьби зі «злочинністю міграції», виявляється обмеженим нормами права людини навіть у сфері, що традиційно вважалася «ядром» державної безпеки.³⁷⁰

Превенція, безпекові очікування та «інноваційна функція» кримінального права
Як справедливо зазначено в українських дослідженнях, превентивна функція кримінального права у XX столітті часто реалізовувалась через «інженерію ризиків»: за допомогою адміністративних і кримінальних режимів, які колективізували відповідальність за ознаками походження, територіальної приналежності чи політичної лояльності. Рішення Політбюро 1934 р. щодо депортацій «неблагонадійного» населення прикордонних районів, масові виселення народів, інтернування етнічних груп у демократичних державах часів війни все це демонструє, як мова безпеки може перетворити «превенцію» на виправдання колективних санкцій. У більш нових працях порушується питання про можливу «інноваційну функцію» кримінального права у захисті нових генерацій прав людини права на ментальну цілісність, нейроправ, цифрову автономію особи, та про ризик, що під гаслом захисту цих прав може відбутися розширення складів *suī generis* і зміщення акценту з додаткового захисту на додаткову репресію. Ключовим орієнтиром тут стає не тільки Конституція, а й практика ЄСПЛ, яка вимагає, щоб будь-яке втручання у сферу приватного та сімейного життя, зокрема щодо нових технологічних загроз, відповідало принципу необхідності та пропорційності, а не логіці «на випередження» через кримінальні заборони.

У цьому світлі рішення N.D. and N.T. та Kinsa можна розглядати як тест на здатність європейського правопорядку проводити тонку межу між превенцією злочинності (торгівля людьми, організована контрабанда мігрантів, тероризм) і превенцією порушень прав людини (колективні видворення, криміналізація базових актів турботи, нормалізація «винятку»). Мова йде не лише про міграційне право, а й про ширшу тенденцію безпековизації кримінальної політики, де кожна нова загроза (від нелегальної міграції до нейротехнологій) може стати підставою для розширення повноважень держави коштом абсолютних заборон.³⁷¹

І саме тут постає питання про «інноваційну функцію» кримінального та адміністративного права як інструмента додаткового захисту прав людини: чи може воно, залишаючись в межах суворих конвенційних обмежень (стаття 3, стаття 8, гарантії справедливого суду), реагувати на нові загрози без повернення до логіки

³⁷⁰ Heri C. Responsive Human Rights: Vulnerability, Ill-Treatment and the ECtHR's Positive Obligations under Article 3 ECHR. University of Zurich, 2021. URL: <https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/208987/>

³⁷¹ Seminara L. Risk Regulation and the European Convention on Human Rights // The Modern Law Review. 2016. Vol. 79. No. 4. P. 565–594. DOI: 10.1111/1468-2230.12178

колективної відповідальності й превентивної інженерії. Відповідь, яку дають Kinsa та критична доктрина щодо N.D. and N.T., схиляється до того, що «інноваційність» кримінального права має полягати не в розширенні арсеналу репресії, а в посиленні процесуальних та матеріальних гарантій, які захищають індивіда від безособового безпекового механізму.

Перспективи для України: міграційна політика як тест на вірність конвенційній системі Для України, що переживає війну та формує політику післявоєнного відновлення, міграційна політика це не лише режим перетину кордонів і повернень, а й інструмент конституційної самоідентифікації: чи буде вона частиною європейського простору, де права людини мають пріоритет над ситуативними безпековими аргументами, чи відтворить «гібридні» моделі, в яких виняток поступово стає нормою.

По-перше, імплементація *acquis* ЄС у частині криміналізації «сприяння незаконній міграції» має відбуватися з урахуванням стандартів Kinsa: національне законодавство не повинно охоплювати кримінально-правовою заборonoю дії, що є реалізацією сімейних обов'язків, захисту прав дитини чи здійснення права на притулок. Юридична конструкція складу злочину має чітко відрізняти організовану, комерційно мотивовану діяльність з контрабанди мігрантів від гуманітарної допомоги та внутрішньосімейної підтримки, причому не лише на рівні санкцій, а на рівні об'єктивної сторони й суб'єктивної сторони правопорушення.

По-друге, практика ЄСПЛ у справах щодо колективних видворень, інтерим-заходів за Rule 39 та депортації іноземних злочинців повинна сприйматися не вибірково, а комплексно: спокуса скористатися «м'якістю» Великої палати в N.D. and N.T. не повинна перекривати жорсткі сигнали щодо абсолютності статті 3 та заборони колективних висилок. Для України це означає, що жодні внутрішні чи зовнішні безпекові мотиви не можуть виправдати групові примусові повернення без індивідуальної оцінки ризику катувань чи нелюдського поводження, навіть у випадку осіб із кримінальним минулим.

По-третє, адаптація української міграційної політики має включати запобіжники від політизації судової влади у сфері міграції: незалежність судів як конституційний принцип є ключовою умовою того, щоб безпекові очікування не трансформувалися у нормалізацію винятків. Досвід ЄС, де політичний тиск на ЄСПЛ та Суд ЄС у міграційних справах вже набув інституційного оформлення (листи урядів, спільні заяви, вимоги «уточнення» балансу прав і безпеки), служить для України застереженням: спроби «навчити» суди «правильному» тлумаченню Конвенції завжди є симптомом глибокої кризи правопорядку.³⁷²

³⁷² Donald A., Ford A. Countdown to Chişinău: The Risk of Politicising the ECHR over Migration // EJIL:Talk! 2025. URL: <https://www.ejiltalk.org/countdown-to-chisinau-the-risk-of-politicising-the-echr-over-migration/>

По-четверте, у контексті післявоєнного відновлення саме сильна, деполітизована і судоцентрична ЄКПЛ, а не «гнучка» декларація, сформульована мовою інструменталізованої міграції та гібридних загроз — має стати для України орієнтиром при формуванні національної міграційної та кримінальної політики. Це означає, що абсолютні заборони (стаття 3), еволюційне тлумачення статті 8, пріоритет найкращих інтересів дитини та гарантований доступ до притулку мають сприйматися не як перешкода для «ефективності», а як її умова в довгостроковій перспективі³⁷³.

Окремим виміром безпековизації стає інституційна «солідарність» у рамках Пакту. Створюваний щорічний Solidarity Pool, щодо якого держави-члени досягли політичної згоди на 2026 рік, встановлює орієнтири: не менше 21 000 релокацій або еквівалент приблизно 420 млн євро фінансових внесків на користь держав під «міграційним тиском» (насамперед Греції, Кіпру, Італії та Іспанії)³⁷⁴. По суті, йдеться про монетизацію та кількісну стандартизацію солідарності: кожна держава може обирати між фактичним прийомом людей, фінансовою компенсацією або «альтернативними заходами» (персонал, обладнання, операційна підтримка), що неминуче переводить дискусію з площини індивідуальних прав у площину бюджетної оптимізації та управління ризиками³⁷⁵.

З погляду конвенційної архітектури постає питання: чи може «щорічний пул» замінити собою індивідуальну відповідальність держав за дотримання статей 3 і 8 ЄКПЛ щодо кожної конкретної особи. Якщо риторика солідарності *de facto* прикриває політику «обмеженого прийому», де ключовим стає не обсяг гарантованих прав, а розподіл «квот тягаря»³⁷⁶, то європейська міграційна політика ризикує остаточно перетворитися на систему управління небажаністю, а не на систему гарантій³⁷⁷.

Усе це підживлюється специфікою даних, на яких вибудовується міграційна риторика. Офіційні статистики нерегулярних перетинів зовнішнього кордону ЄС (Frontex, Європейська комісія) демонструють різке зниження показників — приблизно на 36–38% у 2024 році та близько 25% у перші одинадцять місяців 2025-го³⁷⁸, однак

³⁷³ Joint Statement delivered to the Conference of Ministers of Justice of the Council of Europe, 10 December 2025 (27 Member States). Ministry for Foreign Affairs of Finland. URL: https://um.fi/statements/-/asset_publisher/6zHpMjnlHgl/content/joint-statement-delivered-to-the-conference-of-ministers-of-justice-of-the-council-of-europe-10-december-2025-1/35732

³⁷⁴ Council of the EU. Migration and asylum: Member states agree on solidarity pool. 9 February 2026. URL: <https://www.pubaffairsbruxelles.eu/eu-institution-news/migration-and-asylum-member-states-agree-on-solidarity-pool/>

³⁷⁵ EMN Belgium. EU Ministers agree on the solidarity pool for 2026. 7 December 2025. URL: <https://emnbelgium.be/news/eu-ministers-agree-solidarity-pool-2026>

³⁷⁶

<https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=E69FCD6BA15FF9E63F3A091AEF7A73BE?text=&docid=292051&pageIndex=0&doclang=EN&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=4931148>

³⁷⁷ European Council on Refugees and Exiles (ECRE). All Packed Up and Ready? Assessment of the State of Play on Pact Implementation. Policy Note 49, October 2025. URL: https://ecre.org/wp-content/uploads/2025/10/ECRE_Policy-Note-49_All-Packed-Up-and-Ready_Assessment-of-the-State-of-Play-on-Pact-Implementation.pdf

³⁷⁸ Frontex. Irregular border crossings into EU drop sharply in 2024. 13 January 2025. URL: <https://www.frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/irregular-border-crossings-into-eu-drop-sharply-in->

навіть інституційні аналітичні центри визнають, що це лише фрагмент загальної картини: статистика відображає зареєстровані перетини, але не охоплює невдалі спроби, практики повернень у «сірій зоні» права, зміщення маршрутів або ситуацію в «хабах» поза територією ЄС³⁷⁹.

Саме ця частковість емпіричних даних створює сприятливий ґрунт для інтуїтивного права: цифри про «зменшення незаконних перетинів» використовуються як доказ ефективності репресивних чи превентивних заходів, тоді як відсутність детальних даних про те, як саме працюють механізми повернення і які гарантії доступу до процедури притулку існують у прикордонних зонах, залишає поза публічним обговоренням ключові правові ризики³⁸⁰.

Показово, що провідні європейські аналітичні центри, які працюють з економікою та демографією (Bruegel, Migration Policy Centre, Migration Policy Group), у своїх оглядах 2025–2026 років наголошують: системне скорочення імміграції в умовах старіння населення ЄС поглиблює дефіцит робочої сили й ставить під питання стійкість систем соціального захисту³⁸¹. Питання виходить за межі гуманітарної риторики і стає елементарною демографічною арифметикою: спроби «зменшити імміграцію будь-якою ціною» входять у прямий конфлікт із потребою підтримувати економічну активність та фінансувати пенсійні й медичні системи

Однак інтуїтивне право і тут відкидає раціональну аргументацію: політичний попит на «жорсткість» заохочує криміналізацію та посилення прикордонного контролю, тоді як складні питання інтеграції, недискримінації, визнання кваліфікацій і доступу до ринку праці залишаються маргіналізованими.

Дискусія про міграцію як ресурс демографічної стабільності витісняється дискурсом міграції як загрози, хоча емпіричні дослідження громадської думки демонструють, що більшість респондентів у державах-членах одночасно підтримує жорсткіший контроль над «незаконною міграцією» і визнає необхідність контрольованої легальної імміграції для економіки³⁸².

Останні опитування, презентовані в Європейському парламенті та дослідження аналітичних центрів, чітко демонструють цей розрив між інтуїтивними страхами та раціональними оцінками. У більшості держав-членів більшість респондентів декларує

2024-oqpweX; Frontex. EU external borders: irregular crossings fall by a quarter in the first 11 months of 2025. URL: <https://www.frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/eu-external-borders-irregular-crossings-fall-by-a-quarter-in-the-first-11-months-of-2025-YehbqE>

³⁷⁹ ETIAS. EU Migration Trends Show Decreasing Irregular Border Crossings in 2024. URL: <https://etias.com/articles/eu-migration-trends-show-decreasing-irregular-border-crossings-in-2024>

³⁸⁰ European Parliamentary Research Service, op. cit.

³⁸¹ European Parliamentary Research Service. Budgetary and financial support in the field of migration and integration. EPRS_BRI(2025)779244. URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2025\)779244](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2025)779244)

³⁸² EMN Belgium. Migration: key focus in EU Commission's 2025 work programme. 4 October 2024. URL: <https://emnbelgium.be/news/migration-key-focus-eu-commissions-2025-work-programme>

негативне ставлення до «незаконної міграції» й одночасно визнає економічну необхідність контрольованої легальної імміграції, особливо для секторів із дефіцитом робочої сили³⁸³. Публічна дискусія при цьому майже повністю концентрується на символічних образах «кризи», «натиску» та «інструменталізованої міграції», тоді як питання реального дизайну інтеграційної політики, доступу до ринку праці, житла, освіти та боротьби з дискримінацією залишаються технічними деталями поза увагою масових медіа. Саме цей когнітивний дисонанс між даними, що свідчать про економічну раціональність імміграції, та емоційними наративами загрози — перетворює міграційну політику на ідеальний простір для інтуїтивного неправда. Виборцю пропонують не комплексну політику управління мобільністю, а ритуал покарання «неправильних» мігрантів, який має заспокоїти тривогу, але не вирішує структурних проблем демографії, ринку праці й системи притулку³⁸⁴.

Завершальний політичний контекст: Спільна заява 27 держав та подання Дональд/Форд. Кажуть, іронічно, що міністри юстиції 46 держав-членів Ради Європи (РЄ) зібралися в Міжнародний день прав людини, щоб обговорити, як вони можуть зменшити сферу своїх зобов'язань за Європейською конвенцією з прав людини (ЄСПЛ). Прям як у трюїзмі про більшовиків та декабристів - одні бажали, щоб не було багатих, а другі - щоб не було бідних... То так, мова революцій саме й є виправданням доцільності за рахунок законності, тож інтуїтивні безпекові страхи рулять не тільки законодавчою, але й виконавчою владою. Доречи й судовою... Не можу казати, що це є стимулом історичного розвитку, особливо в контексті кримінологічної профілактики. Але мова не про це. 10 грудня 2025 року у Страсбурзі було прийнято вельми специфічний документ - Спільну заяву представників 27 країн-членів РЄ. Доречи, Україна є серед його підписантів – no comments... Тож зустріч міністрів та Спільна заява була відповіддю на лист, виданий у травні 2025 року дев'ятьма державами на чолі з Данією та Італією, у якому містився заклик до «відкритої розмови» про те, чи не зайшов Європейський суд з прав людини «занадто далеко» у своєму тлумаченні Європейської конвенції з прав людини та чи не захищав він «неправильних людей» у справах, пов'язаних із міграцією. Під цим формулюванням у Спільній заяві маються на увазі насамперед іноземні злочинці, нелегальні мігранти в контексті феномену інструменталізованої міграції, але також ширше: процедур надання притулку та управління міграційними процесами загалом. Імплицитним наслідком такої позиції стало твердження, що вибір державної політики у сфері міграції надмірно

³⁸³ YouGov. What do Europeans think about immigration? 15 December 2025. URL: <https://yougov.co.uk/politics/articles/53744-what-do-europeans-think-about-immigration>

³⁸⁴ IFO Institute. EconPol Forum 01/2025 – The New Common Migration Policy of the EU. URL: <https://www.ifo.de/en/econpol/publications/2025/journal-complete-issue/econpol-forum-012025-new-common-migration-policy-eu>

обмежується практикою ЄСПЛ, що є вкрай спірним з погляду конвенційної системи.

Упродовж наступних місяців після травня 2025 відбувалася інтенсивна «човникова дипломатія», спрямована на консолідацію політичної підтримки позиції «дев'яти» поза усталеними рамками Ради Європи. З метою збереження інституційної цілісності міжурядових механізмів Генеральний секретар Ради Європи скликав неформальну зустріч міністрів, повернувши дискусію до належного форуму Комітету міністрів. Результатом стало одностайне рішення розпочати роботу над політичною декларацією щодо ЄСПЛ і міграції, сформульованою в контексті національної безпеки, а також над рекомендаціями щодо стримування та боротьби з контрабандою мігрантів. Цю декларацію було передано на опрацювання Керівному комітету з прав людини (CDDH) з перспективою її ухвалення на офіційній сесії Комітету міністрів у Кишиневі в травні 2026 року.

Додатково Генерального секретаря було уповноважено брати участь у міжнародних дискусіях щодо міграції та прозвітувати до кінця 2026 року, зокрема через шість місяців після ухвалення декларації. Водночас, попри офіційний наголос на єдності, політичний фон залишався напруженим. Двадцять сім держав, дев'ятнадцять із яких є членами ЄС, оприлюднили Спільну заяву, що фактично передувала одностайному рішенню Комітету міністрів і водночас вступала в суперечність з їхньою задекларованою підтримкою універсального захисту прав людини в рамках ООН³⁸⁵

Показово, що Франція, Німеччина, Іспанія та Туреччина: держави, які разом приймають близько половини всіх біженців, шукачів притулку та осіб під тимчасовим захистом у Європі, не приєдналися до цієї ініціативи. Французький посол охарактеризував крок «двадцяти семи» як «підступний».

Спільна заява містить п'ять пропозицій, поданих як «імперативні» для забезпечення придатності конвенційних рамок до сучасних викликів, а саме: висилка іноземців, засуджених за тяжкі злочини (з корекцією балансу за статтею 8 на користь тяжкості злочину і проти сімейних зв'язків); «уточнення» сфери статті 3 як такої, що має застосовуватися лише до «найсерйозніших» випадків; стимулювання «інноваційних» форм співпраці з третіми країнами у сфері притулку і повернень; спрощення процедур ухвалення та виконання міграційних рішень; легітимація риторики «інструменталізованої міграції» як окремої безпекової категорії.³⁸⁶

³⁸⁵ Joint Statement delivered to the Conference of Ministers of Justice of the Council of Europe, 10 December 2025 (27 Member States). Ministry for Foreign Affairs of Finland. URL: https://um.fi/statements/-/asset_publisher/6zHpMjnlHgl/content/joint-statement-delivered-to-the-conference-of-ministers-of-justice-of-the-council-of-europe-10-december-2025-1/35732

³⁸⁶ Joint Statement delivered to the Conference of Ministers of Justice of the Council of Europe, 10 December 2025. Ibid.

Саме в цьому політично насиченому та інституційно вразливому контексті подання професорки Аліс Дональд та доктора Ендрю Форда до CDDH набуває особливого значення. Його можна розглядати як зважене, але принципове застереження проти перетворення Європейської конвенції з прав людини з правового інструмента на об'єкт політичного торгу. Автори послідовно демонструють, що під виглядом «технічного оновлення» або «уточнення балансу» між правами та безпекою приховується ризик структурного ослаблення самої конвенційної системи.³⁸⁷

Особливо виразною є їхня аргументація щодо статті 3 ЄКПЛ. Дональд і Форд наголошують, що абсолютний характер заборони катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження не може бути поставлений під сумнів через політичні міркування, пов'язані з міграцією чи національною безпекою. Будь-яка спроба непрямо знизити стандарт захисту, навіть через декларативні або програмні тексти, створює небезпечний прецедент розмивання ядра Конвенції. Аналогічно, звернення до статті 8 ЄКПЛ у поданні має системний характер. Автори фактично захищають доктрину «живого інструменту» як ключовий метод тлумачення, що дозволяє Конвенції залишатися релевантною в умовах соціальних і політичних змін. Обмеження інтерпретаційної автономії ЄСПЛ у справах, що стосуються приватного і сімейного життя в міграційному контексті, означало б не просто корекцію судової практики, а відмову від еволюційної логіки самої Конвенції. Вирішальним у поданні є також акцент на незалежності Європейського суду з прав людини. Дональд і Форд чітко дають зрозуміти, що політична декларація, яка прагне встановити межі допустимого судового тлумачення, неминуче підриває принцип поділу ролей між державами та Судом. У такому разі йдеться вже не про міграційну політику, а про зміну конституційного балансу в системі Ради Європи³⁸⁸.

У підсумку подання постає як спроба захистити ЄКПЛ від поступової нормалізації винятків і «контекстуальних» обмежень, які можуть здатися прагматичними в короткостроковій перспективі, але матимуть руйнівні наслідки в довгостроковому вимірі.

Зрештою, дискусія навколо меж допустимих відступів від ЄКПЛ є не лише теоретичною, а й ціннісною перевіркою для всієї системи європейського правопорядку. Вона ставить питання про те, чи зможе Європа зберегти правову спільність, засновану на реальному, а не декларативному верховенстві права, коли безпекові ризики та ідеї «винятковості» дедалі частіше стають частиною політичного дискурсу.

³⁸⁷ Donald A., Ford A. Countdown to Chişinău: The Risk of Politicising the ECHR over Migration // EJIL:Talk! 2025. URL: <https://www.ejiltalk.org/countdown-to-chisinau-the-risk-of-politicising-the-echr-over-migration/>

³⁸⁸ Donald A., Ford A. Countdown to Chişinău: The Risk of Politicising the ECHR over Migration // EJIL:Talk! 2025. URL: <https://www.ejiltalk.org/countdown-to-chisinau-the-risk-of-politicising-the-echr-over-migration/>

Тому сьогодні особливо важливо, щоб інтерпретація Конвенції в контексті міграційних очікувань залишалася послідовною і заснованою на довірі до судового механізму, а не на політичних компромісах. Саме в цьому полягає запорука не лише інституційної стійкості Ради Європи та ЄС, а й довгострокового захисту людини в ситуаціях, коли спокуса поступитися стандартами найвища.

Для держав, що переживають війну або постконфліктну трансформацію, зокрема для України, ця дискусія має не абстрактний, а глибоко практичний характер: саме сильна, деполітизована і судоцентрична Конвенція залишається ключовим запобіжником від ерозії прав людини під тиском безпекових аргументів.

2.2. Правовий захист іноземців у системі міграційної політики України в умовах війни: європейські стандарти та роль громадянського суспільства

Татаренко Галина Вікторівна,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного та приватного права
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
ORCID: 0000-0001-6291-4455

Україна, переживаючи найбільшу кризу внутрішнього переміщення власного населення через війну, лишається країною, де знаходять притулок біженці з інших держав. Попри те, що мільйони українців змушено виїхали за кордон після російського вторгнення 2022 року, в самій Україні залишаються іноземці, які втекли від воєн та переслідувань у своїх країнах. Після 2022 року це питання набуло нової актуальності, оскільки до традиційних груп біженців (втікачів з Афганістану, Сирії, країн Африки тощо) додалися громадяни держав-агресорів – російської федерації та республіки білорусь – які через антивоєнні переконання або участь у захисті України самі потребують захисту. Така ситуація є безпрецедентною і висвітлює як проблемні аспекти національної системи притулку, так і зусилля держави та громадянського суспільства забезпечити дотримання міжнародних гуманітарних зобов'язань навіть в умовах війни. В умовах воєнного стану питання правового захисту іноземців, зокрема шукачів притулку та інших вразливих категорій, потребує особливої уваги як з позиції національної безпеки, так і з позиції дотримання прав людини та євроінтеграційних прагнень України.